

MAAIKE GROOT IN GESPREK MET MÜGE YILMAZ

voor de tentoonstelling "On Protection" in Bureau Postjesweg, 2021
(vertaald door Helena Lambrechts)

Maaike Groot

Maaike Groot (1973) studeerde Provinciaal-Romeinse Archeologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam (1998) en Osteoarcheologie aan de Universiteit van Southampton (2002). Ze promoveerde in 2007 aan de Vrije Universiteit en had daarna verschillende onderzoeksprojecten in Amsterdam (Nederland), Bazel (Zwitserland) en Sheffield (Groot-Britannië). Haar vakgebied is de zoöarcheologie: hiermee worden menselijke activiteiten in het verleden onderzocht door de studie van dierlijke resten. Een van de zwaartepunten in haar onderzoek betreft het gebruik van dieren en dierlijke resten in rituelen, met name in de IJzertijd en Romeinse tijd. Sinds 2017 werkt Maaike als docent/onderzoeker zoöarcheologie aan de Freie Universität in Berlijn (Duitsland).

MY: Dit leg je uit in verschillende publicaties, maar nogmaals: wat is een ritueel?

MG: Een ritueel is een bepaalde activiteit of vorm van gedrag die duidelijke regels volgt (vaak ongeschreven, maar bekend bij diegenen die aan het ritueel deelnemen) en verschillende doelen kan hebben: het manipuleren van bovennatuurlijke wezens of krachten, goedkeuring vragen aan een bovennatuurlijke macht of deze bedanken voor eerder bewezen gunsten, of de sociale orde bevestigen. Bij dit laatste doel is de grens met een ceremonie of traditie niet altijd duidelijk te trekken.

Een ritueel kan worden uitgevoerd ten gunste van een individu of de hele gemeenschap. Vaak is er een heel praktisch doel: een ramp vermijden of juist iets positiefs bewerkstelligen.

Belangrijke aspecten van rituelen zijn communicatie (met bovennatuurlijke machten en de toeschouwers), formaliteit, herhaling, symboliek, een speciale plaats en moment, doeltreffendheid, de aanwezigheid van een publiek. Rituelen kunnen religieus zijn, maar dit is geen vereiste. In het verleden was er geen strak onderscheid tussen ritueel en rationeel of functioneel, zoals wij dat in onze moderne westerse wereld wel maken. Rituelen waren verweven in het dagelijks leven. Wel is het zo dat een ritueel doorgaans bewust beleefd wordt door mensen die eraan deelnemen. Het is een speciale gebeurtenis; mensen gedragen zich anders en hebben ook het gevoel dat dit zo hoort.

In de archeologie wordt de term ritueel al snel genoemd als verklaring voor vreemde vondsten waarvoor we geen logische verklaring hebben. Archeologen kunnen bepaalde rituelen zeker herkennen, maar wat we niet kunnen, is achterhalen wat mensen werkelijk geloofden. Ook zijn er rituelen die geen sporen achter laten die wij terug kunnen vinden.

MY: Zijn er beschermende gebaren en rituelen die we nog doen? Mijn aanvankelijke hypothese is dat zelfs als we "veilige reis" of "salut" zeggen, dit een beschermende spreuk is die we in de wereld verspreiden en dat deze is genormaliseerd. Zijn er andere dingen die we doen in onze hedendaagse communicatie of rituelen?

MG: Ik ben zelf niet religieus opgegroeid, maar er was wel bijgeloof in de familie. Een voorbeeld is als je zout gemorst hebt. Dat brengt ongeluk, maar dit kon worden voorkomen door meteen een beetje zout over je schouder te gooien. Alleen wist dan niemand meer of het nu over de linker- of rechterschouder gegooid moest worden. Ik mocht nooit messen gekruist neerleggen, want dan komt er ruzie. Het wijnglas halverwege al bijschenken brengt armoede. Bepaalde uitspraken moeten afgeklopt worden, bij voorkeur op ongeveer hout. Als je iemand een mes cadeau geeft, dan moet de ontvanger jou een muntje geven. Een ander gebruik is het gooien van rijst over een bruidspaar om welvaart en vruchtbaarheid te wensen. En iets dat heel algemeen is, is "gezondheid" zeggen wanneer iemand niest. Tegenwoordig doen we dit waarschijnlijk meer uit beleefdheid of gewoonte dan dat we echt denken dat dit noodzakelijk is. Ook hechten veel mensen waarde aan bepaalde voorwerpen of kledingstukken die geluk zouden moeten brengen.

MY: Dit is een persoonlijke nieuwsgierigheid: bestaat er zoiets als hedendaagse archeologie? Experts in dingen die we achterlaten als mensen die in 2021 leven?

MG: In Berlijn en omstreken is archeologie die zich met het recente verleden bezighoudt heel actueel: de Tweede Wereldoorlog en de nazitijd, maar ook de grenszone van het gedeelde Duitsland en de vluchttunnels in Berlijn. Het interessante hieraan is dat de archeologie ons vertelt over het alledaagse leven, over dingen die men wellicht niet de moeite waard vond om over te schrijven.

Wat betreft het heden, kunnen we veel leren van het observeren van ons eigen gedrag en dat van anderen. Ik heb afgelopen zomer de composthoop in mijn tuin (met afval van de vorige bewoners) afgegraven, niet zozeer als archeoloog maar in het kader van tuinieren. De dingen die ik daarbij aantrof noem ik als ludiek voorbeeld aan mijn studenten om op basis daarvan het dieet van de bewoners te reconstrueren: heel veel pruimen en eieren en af en toe kip en gans. Natuurlijk moeten we daarbij rekening houden met de moderne afvalverwerking en de manier waarop wij ons voedsel verkrijgen.

MY: Hebben mensen mythen nodig? Is het essentieel voor onze psychologische overleving?

MG: Ik weet niet of het essentieel is, maar ik denk wel dat veel mensen met name oorsprongsmymen belangrijk vinden. We willen weten en begrijpen waar we vandaan komen. Maar we hebben dan wel moderne variaties op mythen. Denk hierbij aan de grote interesse in genealogie. En waarom vinden we verhalen die grootouders over vroeger vertelden zo interessant? Dat zijn toch ook een soort van moderne ontstaansmythen. Ook de grote interesse in archeologie past hierbij.

Andere soorten mythen zijn misschien minder belangrijk geworden. We hebben geen verklarmythen nodig voor de stand van de zon, maan en sterren en het wisselen van de seizoenen; daarvoor hebben we de wetenschap. Maar dat neemt niet weg dat we dergelijke processen niet belangrijk vinden, opmerken en vieren.

MY: Zoals één van de artikelen die ik heb gelezen beschrijft, is Nederland een van de meest systematisch onderzochte landen vanuit archeologisch oogpunt. Denk je dat het meeste werk al gedaan is of valt er nog meer te ontdekken?

MG: Er valt zeker nog meer te ontdekken. Zo is recent een groot Romeins legerkamp ontdekt. Tot vorig jaar geloofden we dat er in Nederland maar één legioensvesting was, meer bepaald in Nijmegen. Nieuwe opgravingen en de resultaten daarvan combineren met die van oudere opgravingen, heeft tot de ontdekking van een tweede geleid.

MY: Wat zijn de grootste archeologische mysteries van Nederland?

MG: Mystery is een groot woord, maar er zijn zeker nog een hoop vragen over het verleden waar we het antwoord niet op weten. Zo hebben we voor bepaalde periodes wel nederzettingen maar geen graven en voor andere periodes juist het omgekeerde. Daardoor kunnen we geen volledig beeld van het verleden krijgen. Bij grote veranderingen in materiële cultuur werd vroeger meteen gedacht aan migratie. Nu kunnen we dergelijke hypothesen systematisch testen door het onderzoeken van isotopen, die iets vertellen over de herkomst van mensen, en oud DNA, waarmee de aanwezigheid van genetisch materiaal van mensen uit andere streken vastgesteld kan worden. Voor mijn eigen vakgebied zijn bewegingen van vee interessant, hetzij als handel of samen met migrerende mensen.

MY: Waarom denk je dat er veel rituele begravingen met honden en paarden zijn en bijvoorbeeld niet met kippen en bevers? Op een speculatief niveau.

MG: Kippen werden in de Romeinse tijd in Nederland geïntroduceerd en vaker dan andere soorten meegegeven aan de dode op de brandstapel. Het begraven van honden en paarden op zichzelf, dus niet in een mensengraf, zien we inderdaad vaker dan van andere soorten. Honden en paarden zijn huisdieren en mensen leefden nauw met hen samen. Dat geldt ook voor runderen, varkens en schapen, maar die werden minder vaak begraven. Twee aspecten kunnen hier een rol spelen: ten eerste werden, en worden nog steeds, honden en paarden vaak als metgezel of begeleider gezien, en ten tweede

werden deze soorten, afhankelijk van de periode, minder vaak of niet gegeten. In het Mesolithicum vormde de bever in de moerasgebieden in Nederland een belangrijke voedselbron, maar het contact met wilde diersoorten als jachtbuit is heel anders dan met landbouw- en huisdieren.

MY: Bestaan er voor zover je weet nog andere apotropaeïsche tradities in de geschiedenis van Nederland? Ik bedoel iets anders dan botten van dieren begraven. Ik ken bijvoorbeeld specifieke vormen in stenen gevels.

MG: Het dragen van beschermende amuletten heeft een lange traditie. Uit de Romeinse tijd kennen we daar veel voorbeelden van: amuletten van hertengewei, in de vorm van fallussen, etc. Het ophangen van bepaalde objecten in huizen ter bescherming van het huis en huishouden is bekend uit andere, hedendaagse culturen, maar is archeologisch helaas slecht grijpbaar. Archeologen vinden alleen sporen van rituelen als die weerslag hebben in materiële cultuur of resulteren in het begraven van dierlijke of menselijke resten of objecten.

MY: Is er ruimte voor speculatie in de archeologie als wetenschap? Dit is misschien een cliché...

MG: Daar is naar mijn mening zeker ruimte voor, maar wel op de juiste plaats en we moeten daarbij goed onderscheid maken tussen feiten of data en de speculatie daarover. Speculeren met collega's over hoe dingen gegaan kunnen zijn is heel inspirerend en kan tot nieuwe onderzoeksvragen leiden. Want als we op een bepaald idee uitkomen, dan is de vraag: hoe kunnen we dit aantonen?

Vragen van Maaïke voor Müge:

MG: Waarom heb je besloten om voor deze tentoonstelling contact te zoeken met een wetenschapper? Waar ligt de meerwaarde voor jou?

MY: Als kunstenaar kan ik op dit punt in mijn praktijk duidelijk twee paden zien: mijn rechterhersenhelft en linkerhersenhelft. Ik kan de mogelijkheid voelen om het één of het ander te kiezen. Mijn huidige gevoel is echter om beide zo veel mogelijk actief te houden en een balans te vinden. Dit geldt dus voor het soort kunst dat ik in de wereld wil brengen: ik kan ervoor kiezen om in de richting van pure verbeelding te gaan, maar ik wil het verankerd houden in de echte wereld. Dit is misschien een beetje het verschil tussen fantasie en sciencefiction: sciencefiction is vaak verbonden met of gebaseerd op gebeurtenissen en verschijnselen uit de echte wereld. Daarom heeft het bijna een functie en ook veel verbeeldingskracht en dat vind ik geweldig. Ook las ik onlangs een interview van Agnes Denes, een van de topkunstenaars waar ik naar opkijk en die nu 93 jaar oud is. Ze wordt gevraagd of ze spijt heeft en zegt dat ze meer had moeten samenwerken met wetenschappers. Dus ik beschouw dat als een teken voor intuïtie en daar wil ik naar handelen.

MG: Wat is de rol van ritueel in jouw eigen leven?

MY: Grappig dat ik, hoewel ik tussen Italië en Turkije woonde, ook niet religieus ben opgegroeid. Mijn ouders zijn meestal agnostisch geweest en tonen nu pas naarmate ze ouder worden tekenen van afhankelijkheid aan de conventionele religie. Als ik me nu op mijn huidige leven moet concentreren, heb ik zeker een klein systeem van rituelen. Ik heb een klein altaar met verschillende kleine voorwerpen, beeldjes en stenen die ik tijdens verschillende reizen heb verzameld. Ik houd het schoon en zet altijd vers water. Vuurtjes tijdens de volle maan waren een grote traditie voor corona. Het was zeker een gewoonte in mijn buurtkring waarbij we persoonlijke verklaringen op papier schrijven en ook verbranden. We hebben dit lange tijd niet gedaan. Ik heb ook een speciaal zout gekregen van een yuta priesteres in Okinawa in Japan. Het is zout van haar kleine eiland en ze raadde me aan om het op de drempels te plaatsen. Als ik naar een nieuw huis of een studio verhuis, strooi ik het rond. Ik gebruik heel weinig omdat het me heel dierbaar is. Ten slotte onderzoek ik natuurlijk de verbanden tussen ritueel en performance art. Het voelt alsof het mijn taak is om nieuwe rituelen te ontwikkelen. Ik voel me ook op de één of andere manier verantwoordelijk om oude rituelen te vinden en ze terug te brengen naar het nu.

